

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v102.2024.16>

А. А. Страшок

КРИТЕРІЇ ДОПУСТИМОСТІ ПОКАЗАНЬ «АНОНІМНИХ» СВІДКІВ В КОНТЕКСТІ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми. Цитуючи норму ч. 1 ст. 65 КПК України, свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, у зв'язку з чим даний учасник є одним із ключових суб'єктів кримінального процесу, який допомагає сторонам та суду встановити обставини вчиненого кримінального правопорушення і внаслідок допиту якого утворюється таке джерело доказів як показання.

Зважаючи на принцип безпосередності дослідження показань, який діє в кримінальному процесі і вказує на необхідність допиту судом свідка безпосередньо в ході судового розгляду, а сторонам надає можливість в процесі судового розгляду проводити прямий та перехресний допит, все ж в практичній діяльності трапляються випадки допиту так званих «анонімних» свідків, і це не завжди призводить до порушення даного принципу, а обумовлено обставинами кримінального провадження, а саме необхідністю забезпеченням безпеки даного учасника кримінального провадження.

Питання безпеки свідка у кримінальному процесі має міжнародне значення, а забезпечення дієвого захисту цих осіб віднесене до глобальних проблем у сфері протидії злочинності, саме тому **метою даної наукової роботи** є визначення критеріїв допустимості показань свідків, які вимушені надавати їх анонімно з метою забезпечення власної безпеки в контексті забезпечення права на справедливий суд, який передбачений ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) та дотримання прав сторони захисту і які сформовані у рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання допустимості показань свідків та забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві присвячені наукові роботи таких вчених як В. Вапнярчук, Б. Качмар, О. Капліна, Н. Карпов, В. Коновалова, В. Маринів, В. Шепітько, О. Шило, С. Фурс та інші.

Виклад основного матеріалу. За загальним правилом, згідно засади безпосередності дослідження показань, речей і документів, показання учасників кримінального провадження суд отримує усно, при цьому суд може прийняти як доказ показання осіб, які не дають їх безпосередньо в судовому засіданні, лише у випадках, передбачених КПК України. Таким чином, законодавець робить виключення з загального правила і вказує на можливість використання судом показань, осіб, які не дають їх безпосередньо в судовому засіданні, проте виключно у випадках, передбачених чинним КПК України. В свою чергу, КПК України передбачає можливість суду проводити процесуальні дії у режимі відеоконференції під час судового провадження саме з метою забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

Зокрема, зазначається, що судове провадження може здійснюватися у режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення, у тому числі яке знаходиться поза межами приміщення суду (дистанційне судове провадження), у разі необхідності забезпечення безпеки осіб. При цьому, особа, якій забезпечується захист, може бути допитана в режимі відеоконференції з такими змінами зовнішності і голосу, за яких її неможливо впізнати (ч. 1, 11 ст. 336 КПК України). У виняткових випадках для забезпечення безпеки свідка, який підлягає допиту, суд за власною ініціативою або за клопотанням сторін кримінального провадження чи самого свідка постановляє вмотивовану ухвалу про проведення допиту свідка з використанням технічних засобів з іншого приміщення, у тому числі за межами приміщення суду, або в інший спосіб, що унеможливує його ідентифікацію та забезпечує сторонам кримінального провадження можливість ставити запитання і слухати відповіді на них. У разі якщо існує загроза ідентифікації голосу свідка, допит може супроводжуватися створенням акустичних перешкод (ч. 9 ст. 359 КПК України) [1]. Аналіз вищезазначених норм, дає можливість зробити висновок, що тут мова йде про, так званих, «анонімних» свідків. Показово, що із заходами забезпечення безпеки можливо допитати не будь-яку особу, а виключно ту, якій забезпечується захист згідно ЗУ «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» і лише за наявності даних, що свідчать про наявність реальної загрози життю, здоров'ю, житлу і майну особи [2].

Варто звернути увагу, що проведення даної процесуальної дії порушує одразу три основні засади кримінального провадження такі як – безпосередність дослідження показань, право на захист та змагальність сторін, адже є очевидним, що можливості захисника при такому допиті є суттєво обмеженими. Також, відповідно до ч. 1 ст. 6 Конвенції, кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Відповідно до ч. 3 вказаної статті, кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права: допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення (пункт d) [3].

Погоджуємося з позицією Б. М. Качмара, який вказує на необхідність пошук розумного балансу між необхідністю забезпечити конфіденційність даних про особу, яка сприяє правосуддю, та гарантування права підозрюваного (обвинуваченого) на захист, зокрема на допит особи, що свідчить проти неї [4, с. 12].

Незважаючи на це, все ж таки на практиці існує чимало випадків отримання судом показань від «анонімних» свідків, проте для того, щоб дані докази були визнані судом допустимими проведено дослідження та аналіз рішень ЄСПЛ дав можливість сформулювати ряд критеріїв такої допустимості.

Першим критерієм, який заслуговує на увагу є те, що вирок суду не може ґрунтуватись виключно чи переважною мірою на показаннях, які сторона захисту не може заперечити. Так, в п. 51 рішення ЄСПЛ «Ван Мехелен та інші проти

Нідерландів» Суд зауважив: «Слід нагадати, що обвинувальний вирок не повинен базуватися виключно або головною мірою на анонімних твердженнях» [5]. Цей висновок корелює із висновками ЄСПЛ щодо оцінки доказів, розглянутих не в ході змагального процесу, наведеними в п. 216 рішення «Міралішвілі проти Росії»: «Як правило, Конвенція не забороняє в абсолютних приписах посилення на докази, котрі не були розглянуті в ході змагального процесу. Водночас такі докази слід розглядати з особливою обережністю. У низці справ Європейський Суд постановив, що якщо обвинувальний вирок головним чином базується на таких показаннях, то права сторони захисту обмежені такою мірою, яка не є співмірною із гарантіями, передбаченими статтею 6 Конвенції» [6].

Другий критерій полягає у можливості сторони захисту провести перехресний допит свідка сторони обвинувачення. Як нами зазначалося вище, прийняття судом показань свідка, які він не сприймав безпосередньо, згідно КПК України, буде вважатися порушенням засади безпосередності дослідження показань. ЄСПЛ постійно наголошує, що докази мають, як правило, подаватися у відкритому судовому засіданні у присутності обвинуваченого та з можливістю реалізації права останнього та його захисника на перехресний допит. Звичайно, з даного правила існують винятки, але навіть вони не можуть порушувати право на захист. За загальним правилом п. 1 і 3 (d) ст. 6 Конвенції вимагають надання обвинуваченому можливості допитувати свідків обвинувачення під час надання ними своїх показань або пізніше. В свою чергу, у рішенні «Костовські проти Нідерландів» ЄСПЛ констатував, що згідно із принципом змагального судового процесу, всі докази мають пред'являтися у присутності обвинуваченого на відкритому судовому засіданні, однак, для того, щоб показання свідків були використані як доказ, вони завжди мають бути оголошені на відкритому слуханні в суді, при цьому використання як доказів таких показань, взятих на досудовому етапі провадження, саме по собі не суперечить п. 3 (d) та п. 1 ст. 6 Конвенції, якщо при цьому дотримано гарантій прав сторони захисту [7]. Підсумовуючи дане твердження, можна зробити висновок, що другий критерій передбачає право обвинуваченого вимагати надання йому рівноцінної і належної можливості спростування показань свідка сторони обвинувачення та його допиту – чи то під час давання свідком показань, чи на якомусь пізнішому етапі судового провадження.

Третій критерій – анонімність свідка має бути виправдана вагомими причинами. В даному випадку вагомою причиною може бути відсутність свідка через страх, який викликав у нього обвинувачений або особа, яка діяла в його інтересах. Якщо свідок відсутній з причин загального страху перед наданням свідчень, які прямо не пов'язані з погрозами зі сторони обвинуваченого або його захисника (захисників), суд першої інстанції повинен провести перевірку, чи були для такого страху об'єктивні підстави, які підкріплені доказами. До того, як свідок буде звільнений від дачі показань через страх, суд першої інстанції повинен переконатися, що всі можливі альтернативи, такі як анонімність чи інші спеціальні заходи будуть недоречними або ж не можуть бути реалізованими. Так, до прикладу, ЄСПЛ визнав порушенням ст. 6 Конвенції засекречування покупця у справі «Корнев і Карпенко проти України» через те, що обвинувачений знав її зі школи

і органи влади не довели, що існувала необхідність забезпечення балансу інтересів різних осіб, яких це стосувалося, і зокрема свідка-покупця [8]. Також у справі «Люді проти Швейцарії» Суд визнав порушення ст. 6 Конвенції, де поліцейський під прикриттям п'ять разів зустрічався із обвинуваченим для закупівлі наркотичних засобів і його зовнішність останньому була добре відома [9].

Висновки. У національній судовій практиці існує чимало випадків допиту «анонімних» свідків, до якого вдаються суди забезпечуючи безпеку таких осіб, яку вони потребують у зв'язку з участю у кримінальному провадженні. Проте, зважаючи на те, що чинний КПК України передбачає можливість допиту свідків дистанційно гарантуючи їм анонімність, в такому разі констатуємо порушення трьох основних засад кримінального провадження таких як безпосередність дослідження показань, право на захист та змагальність сторін, адже є очевидним, що можливості захисника при такому допиті є суттєво обмеженими. Також дискусійним є питання допустимості показань «анонімних» свідків, яке частково спробував вирішити ЄСПЛ виробивши критерії допустимості таких показань.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13, ст. 88 (дата звернення: 26.05.2024 р.).
2. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23.12.1993 р. №3782-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 11, ст. 51 (дата звернення: 27.05.2024 р.).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 27.05.2024 р.).
4. Качмар Б. М. Механізм забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (кримінальний процесуальний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 22 с.
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ван Мехелен та інші проти Нідерландів» (Case of Van Mechelen and Others v. the Netherlands) від 23.04.1997 року.
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Міралшвілі проти Росії» (Mirilachvili проти Росії) від 11.12.2008 року.
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Костовський проти Нідерландів» (Case of Kostovski v. the Netherlands) від 29.03.1990 року.
8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Корнев і Карпенко проти України» від 21.10.2010 року;
9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Люді проти Швейцарії» (Case of Lüdi v. Switzerland) від 15.06.1992 року.

Анотація

Страшок А. А. Критерії допустимості показань «анонімних» свідків в контексті рішень європейського суду з прав людини. – Стаття.

У науковій роботі автором сформовано критерії допустимості показань «анонімних» свідків, які визначені у рішеннях Європейського суду з прав людини. Зокрема, зазначається про те, що умовою проведення судом допиту «анонімних» свідків є необхідність забезпечення безпеки даного учасника кримінального провадження, при цьому наявність такої небезпеки повинна бути підтверджена даними, що свідчать про реальну загрозу життю, здоров'ю, житлу і майну особи. Зважаючи на необхідність забезпечення безпеки свідку, який її потребує у зв'язку з участю у кримінальному провадженні, законодавець передбачив можливість дистанційного допиту свідка з іншого приміщення, у тому числі за межами приміщення суду, або в інший спосіб, що унеможливило його ідентифікацію та забезпечує сторонам кримінального провадження можливість ставити запитання і слухати відповіді на них.

При цьому, зроблено висновок, що проведення даної процесуальної дії порушує одразу три основні засади кримінального провадження такі як – безпосередність дослідження показань, право на захист та змагальність сторін, адже є очевидним, що можливості захисника при такому допиті є суттєво обмеженими. Незважаючи на це, все ж у практичній діяльності все ж існує достатня кількість випадків допиту «анонімних» свідків.

На основі проведеного дослідження та аналізу рішень Європейського суду з прав людини надало автором було сформовано три основні критерії допустимості показань «анонімних» свідків, які не порушують право підозрюваного (обвинуваченого) на справедливий суд, який передбачений ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а саме: 1) вирок суду не може ґрунтуватись виключно чи переважною мірою на показаннях, які сторона захисту не може заперечити; 2) забезпечення права обвинуваченого вимагати надання йому рівноцінної і належної можливості спростування показань свідка сторони обвинувачення та його допиту – чи то під час давання свідком показань, чи на якомусь пізнішому етапі судового провадження; 3) анонімність свідка має бути виправдана вагомими причинами.

Ключові слова: безпека, свідок, справедливий суд, право на захист, кримінальне провадження, допит.

Summary

Strashok A. A. The admissibility criteria show «anonymous» witnesses in the context of decisions of the European Court of Human Rights. – Article.

In the scientific work, the author formulated the criteria for the admissibility of the testimony of «anonymous» witnesses, which are defined in the decisions of the European Court of Human Rights. In particular, it is noted that the condition for the court's interrogation of «anonymous» witnesses is the need to ensure the safety of this participant in the criminal proceedings, while the presence of such danger must be confirmed by data indicating a real threat to the person's life, health, housing and property. Taking into account the need to ensure the safety of a witness who needs it in connection with participation in criminal proceedings, the legislator provided for the possibility of remote questioning of a witness from another premises, including outside the premises of the court, or in another way, which makes his identification impossible and provides the parties to criminal proceedings opportunity to ask questions and listen to their answers. At the same time, it was concluded that the conduct of this procedural action violates the three main principles of criminal proceedings at once, such as – the immediacy of the investigation of testimony, the right to defense and the adversarial nature of the parties, because it is obvious that the capabilities of the defense attorney during such an interrogation are significantly limited. Despite this, in practice, there are still a sufficient number of cases of interrogation of «anonymous» witnesses.

Based on the conducted research and analysis of the decisions of the European Court of Human Rights, the author formulated three main criteria for the admissibility of the testimony of «anonymous» witnesses, which will not violate the right of the suspect (accused) to a fair trial, which is provided for in Art. 6 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, namely: 1) the court verdict cannot be based exclusively or predominantly on testimony that the defense cannot deny; 2) ensuring the right of the accused to demand that he be given an equal and proper opportunity to refute the testimony of the witness of the prosecution and his interrogation – either during the testimony of the witness or at some later stage of the court proceedings; 3) the anonymity of the witness must be justified by good reasons.

Key words: security, witness, fair trial, right to defense, criminal proceedings, interrogation.